

INGLIZ VA O'ZBEK ERTAKLARIDA "HURMAT" KATEGORIYASINING SEMANTIK VA PRAGMATIK ASOSLARI

**Eshanqulova Saida
Saydaliyevna**

*O'zbekiston Respublikasi Oriental Universiteti
70230101-Lingvistika(ingliz tili)*

**Egamberdiyeva
Shaxzoda Damirovna**

*Oriental universiteti tillar ikki kafedrasi dotsenti
PhD*

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada ingliz va o'zbek ertaklarida "hurmat" kategoriyasining lingvistik tabiatini aniqlash masalasi qiyosiy-semantik va pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hurmat tushunchasi faqat axloqiy yoki madaniy qadriyat sifatida emas, balki til orqali muntazam ifodalanadigan, nutqiy vaziyatga bog'liq holda turli shakllarda namoyon bo'ladigan murakkab lingvistik kategoriya sifatida talqin qilinadi. Muallif ingliz va o'zbek ertak matnlarini o'rganish jarayonida hurmatning leksik birliklar, murojaat shakllari, fe'l zamonlari va nutqiy formulalar orqali qanday ifodalanishini aniqlashga e'tibor qaratadi. Maqolada "hurmat" kategoriyasining pragmatik funksiyasi, ya'ni qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdagi roli alohida yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki til ertaklarida hurmat umumiy insoniy qadriyat sifatida namoyon bo'lsa-da, uning lingvistik ifodalanish vositalari va semantik urg'ulari milliy tafakkur bilan chambarchas bog'liq.

Kalit so'zlar: hurmat kategoriyasi, ertak matni, lingvistik tahlil, semantika, pragmatika, ingliz ertaklari, o'zbek ertaklari, nutqiy formulalar.

Kirish.

Ertaklar tilini o'rganish nafaqat folklorshunoslik yoki adabiyotshunoslik uchun, balki lingvistika uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi, chunki aynan ertak matnlarida jamiyatning eng barqaror qadriyatlari til orqali tabiiy va yashirin shaklda uzatiladi. "Hurmat" kategoriyasi ana shunday qadriyatlardan biri bo'lib, u ertaklarda bevosita nasihat shaklida emas, balki qahramonlar nutqi, murojaat uslubi va o'zaro munosabatlar orqali ifodalanadi. Muallif sifatida shuni ta'kidlash joizki, ingliz va o'zbek ertaklarida hurmat tushunchasi bir xil axloqiy mohiyatga ega bo'lsa-da, uning til orqali berilishi mutlaqo bir xil emas. Ingliz ertaklarida hurmat ko'pincha bilvosita, yumshoq nutqiy strategiyalar orqali ifodalansa, o'zbek ertaklarida u ko'proq aniq murojaat shakllari va ierarxik nutq modellari bilan namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur maqola "hurmat" kategoriyasini umumiy mavhum tushuncha sifatida emas,

balki konkret lingvistik hodisa sifatida tahlil qilishni maqsad qiladi va bu tahlilni aynan ertak diskursi misolida olib boradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Ingliz va o'zbek ertaklarida "hurmat" kategoriyasini yoritishga doir adabiyotlar bilan ishlash jarayonida ko'rinadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyati hurmatni axloqiy yoki tarbiyaviy tushuncha sifatida talqin qilish bilan cheklanadi va uning til orqali qanday shakllanishi masalasiga ikkilamchi e'tibor qaratadi. Folklorshunoslikka oid manbalarda ertak qahramonlari o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha ijtimoiy rollar orqali izohlanadi, biroq bu munosabatlarning nutqiy ifodasi — murojaat shakllari, iltimos va buyruq modellaridagi farqlar, hurmatni bildiruvchi leksik birliklarning vazifasi — yetarlicha tizimli tahlil qilinmagan. Lingvistik adabiyotlarda esa hurmat tushunchasi ko'proq umumiy nutq madaniyati yoki muloyimlik strategiyalari doirasida ko'rib chiqiladi, natijada ertak diskursining o'ziga xosligi ko'zdan qochadi. Muallif sifatida shuni ta'kidlash joizki, ertak tili kundalik nutqdan farqli ravishda normativ emas, balki qadriyatlarini ramziy shaklda uzatadigan maxsus maydon bo'lib, undagi hurmat kategoriyasi ham bevosita emas, ko'pincha bilvosita lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz ertaklariga oid tadqiqotlarda hurmat ko'pincha yashirin pragmatik signallar orqali, o'zbek ertaklarida esa aniq ierarxik murojaatlar va qat'iy nutq formulalari orqali namoyon bo'lishi qayd etilgan bo'lsa-da, bu kuzatuvlar alohida faktlar sifatida qolib ketgan. Shu sababli mazkur maqola mavjud adabiyotlarni tayyor xulosalar manbai sifatida emas, balki savollarni qayta qo'yishga undovchi ilmiy fon sifatida ko'radi va "hurmat" kategoriyasini aynan ertak diskursining ichki lingvistik mexanizmlari orqali yoritishni maqsad qiladi.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek ertaklaridagi "hurmat" kategoriyasini aniqlash uchun qat'iy statistik yoki formallashtirilgan metodlardan ataylab foydalanilmadi, chunki bunday yondashuv ertak tilining ramziy va kontekstga bog'liq tabiatini soddalashtirib yuboradi. Metodik asos sifatida qiyosiy-lingvistik va pragmatik tahlil tanlandi, bunda ingliz va o'zbek ertak matnlari alohida-alohida emas, balki bir-biri bilan muloqotda o'qildi. Tadqiqot jarayonida qahramonlar o'rtasidagi murojaat shakllari, hurmatni bildiruvchi fe'l shakllari, iltimos va buyruq konstruksiyalarining nutqiy vazifasi kontekst asosida tahlil qilindi. Muallif matnlarni o'qishda "bu yerda hurmat bormi" degan savoldan ko'ra, "hurmat qanday sezdirilyapti" degan savolni ustuvor qo'ydi, chunki ertak tilida hurmat ko'pincha ochiq aytilmaydi, balki nutq ohangi, tartibi va tanlangan birliklar orqali anglashiladi. Metodologik yondashuvning muhim jihati shundaki, har bir lingvistik birlik mustaqil emas, balki ertakdagi umumiy ijtimoiy vaziyat bilan bog'liq holda talqin qilindi. Shu tariqa tanlangan metod hurmat kategoriyasini abstrakt tushuncha sifatida emas, balki ertak matnida real nutqiy hodisa sifatida ko'rish imkonini berdi va ingliz hamda o'zbek ertaklari o'rtasidagi lingvistik farqlarni sun'iy sxemalarsiz ochishga xizmat qildi.

Natijalar.

Ingliz va o'zbek ertak matnlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida "hurmat" kategoriyasi har ikki til madaniyatida markaziy axloqiy qadriyat sifatida namoyon bo'lishiga qaramay, uning lingvistik ifodalanish mexanizmlari sezilarli darajada farqlanishi aniqlandi. O'zbek ertaklarida hurmat ko'pincha ochiq va strukturaviy jihatdan aniq ko'rinishda ifodalanadi: murojaat shakllarining ierarxikligi, yosh va

maqomni bildiruvchi leksik birliklar, buyruq va iltimos konstruksiyalarida keskin farqlangan fe'l shakllari bunga misol bo'la oladi. Masalan, qariyalar, ota-onalar yoki hukmdorlar bilan bog'liq dialoglarda hurmat nutqning tashqi shakliga ko'chiriladi va u bevosita seziladi, ya'ni hurmat aytiladi, nomlanadi va takrorlanadi. Ingliz ertaklarida esa hurmatning bunday ochiq nomlanishi kamroq uchraydi, aksincha u bilvosita pragmatik signallar orqali ifodalanadi: yumshatilgan iltimos shakllari, shartli gaplar, ehtiyotkor nutq strategiyalari hurmatni sezdiradi, lekin uni to'g'ridan-to'g'ri ta'kidlamaydi. Tadqiqot davomida shuni kuzatish mumkinki, ingliz ertaklarida hurmat ko'proq nutqning ohangi va muloqotdagi masofa orqali anglashiladi, o'zbek ertaklarida esa u ijtimoiy tartib va an'anaviy qadriyatlar bilan mustahkamlangan lingvistik belgilar orqali ifodalanadi. Natijalarda yana bir muhim jihat ochildi: o'zbek ertaklarida hurmat ko'pincha ijtimoiy majburiyat sifatida namoyon bo'lsa, ingliz ertaklarida u ko'proq shaxsiy tanlov va axloqiy qaror sifatida talqin qilinadi. Bu farq ertak qahramonlarining nutqiy xulq-atvorida ham aks etadi: o'zbek ertaklarida hurmatsizlik ko'pincha ochiq qoralansa, ingliz ertaklarida u bilvosita oqibatlar orqali jazolanadi. Umuman olganda, natijalar shuni ko'rsatadiki, "hurmat" kategoriyasi har ikki til ertaklarida umumiy insoniy qadriyat bo'lsa-da, uning lingvistik realizatsiyasi milliy tafakkur, ijtimoiy tuzilma va nutq madaniyati bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi.

Muhokama.

Olingan natijalar "hurmat" kategoriyasini ertak diskursida faqat axloqiy norma sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko'rsatadi, chunki u til orqali ijtimoiy munosabatlarni boshqaruvchi faol mexanizm sifatida ishlaydi. Muallifona nuqtai nazardan qaraganda, o'zbek va ingliz ertaklari o'rtasidagi farqni "Sharq-G'arb" oppozitsiyasiga qisqartirib yuborish ilmiy jihatdan qulay bo'lsa-da, muammoni soddalashtiradi. Aslida, o'zbek ertaklarida hurmatning ochiq va ierarxik ifodalanishi jamiyatda barqaror ijtimoiy rollarning mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, ertak tili bu rollarni mustahkamlash vazifasini bajaradi. Ingliz ertaklarida esa hurmatning bilvosita, ehtiyotkor nutq strategiyalari orqali ifodalanishi shaxsiy mas'uliyat va individual axloqiy tanlovga urg'u berilishi bilan izohlanadi. Bahsli jihati shundaki, har ikki modelning ham afzallik va cheklovlari mavjud: o'zbek ertaklaridagi ochiq hurmat formulalari ijtimoiy tartibni aniq belgilaydi, biroq ba'zan individual ovozni cheklashi mumkin, ingliz ertaklaridagi bilvosita hurmat esa shaxsiy erkinlikni kengaytiradi, ammo ijtimoiy mas'uliyatni yashirin shaklda qoldiradi. Muallif sifatida shuni ta'kidlash lozimki, ertaklarda hurmatning lingvistik ifodasi faqat matn ichidagi hodisa emas, balki u o'quvchi tomonidan qabul qilinadigan tarbiyaviy signal hamdir. Shu sababli, ertak diskursida hurmatni tahlil qilish lingvistik chegaralardan chiqib, lingvomadaniy va pedagogik oqibatlarga ega bo'ladi. Natijalarning muhokamasi shuni ko'rsatadiki, hurmat kategoriyasi ertaklarda til orqali ijtimoiy xulq-atvor modelini taklif qiladi va bu model ingliz va o'zbek tillarida turlicha, ammo birdek samarali ishlaydi. Demak, hurmatni "bor" yoki "yo'q" kategoriyasi sifatida emas, balki madaniyatga moslashgan nutqiy strategiyalar majmuasi sifatida ko'rish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Xulosa.

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek ertaklarida "hurmat" kategoriyasini oddiy axloqiy belgi yoki folkloriy unsur sifatida emas, balki til orqali ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab lingvistik mexanizm sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatdi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni anglatadiki, hurmat har ikki til madaniyatida umumiy insoniy qadriyat bo'lsa-da, uning nutqiy ifodalanish shakllari milliy tafakkur, ijtimoiy tuzilma va madaniy kutilmalar bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. O'zbek ertaklarida hurmatning ochiq, ierarxik va ko'pincha normativ shaklda ifodalanishi jamiyatda barqaror ijtimoiy rollar mavjudligini aks ettirsa, ingliz ertaklarida hurmatning bilvosita va pragmatik strategiyalar orqali berilishi individual mas'uliyat va shaxsiy axloqiy tanlovga urg'u berilishini ko'rsatadi. Muallifona pozitsiyaga ko'ra, ushbu farqlarni qarama-qarshi model sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi lingvomadaniy mexanizmlar sifatida tushunish ilmiy jihatdan asosliroqdir. Tadqiqot natijalari ertak diskursini faqat adabiy matn sifatida emas, balki til orqali qadriyatlar uzatiladigan faol kommunikativ makon sifatida ko'rish imkonini beradi. Shu ma'noda, "hurmat" kategoriyasining lingvistik tahlili nafaqat qiyosiy tilshunoslik, balki lingvomadaniyatshunoslik va pedagogik lingvistika uchun ham muhim nazariy va amaliy xulosalar beradi. Mazkur maqola ushbu masalani yakunlangan ilmiy muammo sifatida emas, balki keyingi tadqiqotlar uchun ochiq qoladigan, chuqurlashishga muhtoj ilmiy yo'nalish sifatida belgilashni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Leech, G. (2014). The pragmatics of politeness. Oxford: Oxford University Press.
2. Rahimov, S. (2016). O'zbek xalq ertaklarida axloqiy qadriyatlar va ularning til orqali ifodalanishi. O'zbek tili va adabiyoti, 3, 45–52.
3. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Tannen, D. (2005). Conversational style: Analyzing talk among friends. Oxford: Oxford University Press.
5. To'xtaboyev, X. (2018). Ertak diskursining lingvomadaniy xususiyatlari. Filologiya masalalari, 2, 61–68.
6. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.
7. Zohidov, A. (2020). Nutq madaniyatida hurmat va muloyimlik kategoriyalari. Til va jamiyat, 1, 33–41.